

Яковлєва Г.О.,
канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри трудового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

В статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених, досліджено теоретичні підходи щодо розуміння таких понять, як: «метод» та «метод правового регулювання». Наголошено, що дослідження методів права соціального забезпечення є обґрунтованою передумовою для вдосконалення соціально-забезпечувальних правовідносин. З урахуванням конструктивного аналізу норм законодавства та наукових точок зору, надано авторське бачення щодо розуміння поняття «метод правового регулювання права соціального забезпечення». Зазначено, що характерною особливістю методу правового регулювання права соціального забезпечення є єдність та диференціація.

Ключові слова: метод, правове регулювання, право соціального забезпечення, єдність, диференціація, спосіб, засіб.

В статье, на основе анализа научных взглядов ученых, исследованы теоретические подходы к пониманию таких понятий, как «метод» и «метод правового регулирования». Отмечено, что исследования методов права социального обеспечения является обоснованной предпосылкой для совершенствования социально-обеспечительных правоотношений. С учетом конструктивного анализа норм законодательства и научных точек зрения, предоставлено авторское видение относительно толкования понятия «метод правового регулирования права социального обеспечения». Отмечено, что

характерной особенностью метода правового регулирования права социального обеспечения является единство и дифференциация.

Ключевые слова: метод, правовое регулирование, право социального обеспечения, единство, дифференциация, способ, средство.

The article, based on an analysis of scientific views of scientists, the theoretical approaches to the understanding of concepts such as "method" and "method of regulation." Emphasized that the research methods of social security law is a reasonable prerequisite for improving security and social relations. Given the structural analysis of the legislation and scientific points of view, given the author's vision of understanding the concept of "method of legal regulation of social security law." It is noted that a characteristic feature of the method of legal regulation of social security law is the unity and differentiation.

Keywords: method, legal regulations, social security law, unity, differentiation, way.

Постановка проблеми. В сучасних соціальних, економічних та політичних умовах перед нашою країною постала ціла низка проблемних питань у соціальній сфері, які потребують негайного вирішення. З'явилась нагальна потреба у тому, щоб забезпечити гідний рівень життя особам, які постраждали від бойових дій на сході України. Зокрема, мова йде про військовослужбовців, а також громадян, які були вимушені покинути власні домівки та залишились без засобів існування. Така ситуація показала, що сфера соціального забезпечення України має ряд недоліків, які потребують свого негайного вирішення. В цьому контексті слушною є точка зору К.В. Федчишиної, яка зазначає, що при визначенні шляхів реформування законодавства України про соціальне забезпечення необхідним є дослідження як загальнотеоретичних, так і прикладних питань правового регулювання відносин у сфері соціального забезпечення. Безпосередньо це стосується й питання методу права соціального забезпечення як самостійної галузі права [1, с. 261].

Аналіз дослідження даної проблеми. Розгляду проблеми методу правового регулювання права соціального забезпечення присвячували увагу у своїх наукових працях такі вчені, як: В.С. Андреев, О.Д. Зайкін, Р.І. Іванова, В.О. Тарасова, Л.С. Явич, О.І. Процевський, С.М. Прилипко, Р.І. Іванова, Б.І. Сташків, В.С. Андреев, К.С. Батигін, Н.Б. Болотін, С.О. Сільченко, О.В. Тищенко та інші. Однак, в сучасних соціально-економічних та політичних умовах, що склались в нашій країні протягом останніх декількох років, сфера соціального забезпечення та її належне правове регулювання потребує вдосконалення. А відтак, дослідження методів права соціального забезпечення є обґрунтованою передумовою для вдосконалення соціально-забезпечувальних правовідносин.

Саме тому **метою статті** є: розглянути поняття та особливості методів правового регулювання права соціального забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Виклад основного матеріалу представленого наукового дослідження пропонуємо розпочати з визначення сутності таких понять, як: «метод» та «метод правового регулювання». У довідковій літературі «метод» – це сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоювання дійсності, що підпорядковані вирішенню конкретних завдань [2, с. 162]. У Радянському енциклопедичному словнику зазначається, що «метод – це спосіб досягнення певної мети, вирішення конкретного завдання, сукупність прийомів чи операцій практичного чи теоретичного освоєння дійсності» [3]. З філософських позицій «метод» – це спосіб побудування й обґрунтування системи філософського знання; сукупність прийомів та операцій практичного та теоретичного освоєння діяльності [4, с. 358]. За тлумачним словником української мови «метод» – це «прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі», а «спосіб» – це «прийом або система прийомів, яка дає можливість здійснити що-небудь» [5, с. 578]. Метод, доводить О.Ф. Скаун, – це шлях до визначеної мети. Вибір методу диктує об'єкт і предмет дослідження. Синонімом терміну «науковий метод» (у широкому його розумінні) є термін

«науковий підхід», що означає принципову методологічну орієнтацію наукового дослідження [6, с. 28].

Відтак, в контексті нашого дослідження, під методом слід розуміти сукупність прийомів та способів впливу на певні суспільні відносини. Зазначений термін широко використовується у багатьох галузях наукового пізнання, у тому числі і в праві. Так, Е.Є. Над'ярних зазначає, що метод у галузі права – це одна із класифікаційних ознак галузі права. Автор доводить, що метод правового регулювання визначається в основному його предметом, але залежить від задач цілеспрямованих інтересів держави, які об'єктивно обумовлені матеріальними умовами життя суспільства. Саме цим пояснюється, що той чи інший вид суспільних відносин може бути врегульованим по-різному, що правовий захист різних сторін одного й того ж виду суспільних відносин може бути забезпечений різними засобами. Держава визначає метод правового регулювання, через який вона бажає досягнути поставлених цілей [7, с. 21]. На переконання О.І. Процевського метод правового регулювання розкривається через характер норм права, а не через форми їх забезпечення. Досягнення їх виконання, на його думку, виходить за рамки методу, хоча і складає одну з форм правового впливу на свідомість і волю людей. Метод правового регулювання закладений у диспозиції норми права, а не в її санкції. Він визначається межами дій суб'єктів [8, с.102-106].

В.В. Лазарев зауважує, що метод правового регулювання — це спосіб, прийом, засіб впливу, за допомогою яких встановлюються та реалізуються правомочності суб'єктів права і правовідносини, спосіб з'ясування характеру відносин між ними [9, с.144]. І.М.Погрібний та А.М.Шульга вважають, що метод правового регулювання – це сукупність юридичних способів і прийомів, які використовуються в даній сфері суспільних відносин [10, с.14]. О.В. Петришин наголошує, що метод правового регулювання – це підхід до впорядкування певної сфери суспільних відносин, що зумовлює використання того чи іншого специфічного комплексу юридичних засобів [11].

О.Ф. Скакун переконливо доводить, що метод правового регулювання - це сукупність засобів і способів правового впливу на суспільні відносини. Він несе основне навантаження в динаміці, у «роботі» права, показує, як регулюються суспільні відносини, якими засобами і способами. Метод допомагає в межах галузі права виділити підгалузі й інститути права, установити межі правового втручання, поділити права і обов'язки між суб'єктами права за принципом субординації і координації та ін. [12]. Складовими елементами методу правового регулювання, які вперше запропонував Л.С. Явич, є: 1) порядок встановлення прав і обов'язків суб'єктів права; 2) ступінь визначеності наданих прав і «автономності» дій суб'єктів; 3) взаємини суб'єктів правовідносин; 4) наявність чи відсутність конкретного юридичного зв'язку між суб'єктами прав і обов'язків; 5) шляхи і засоби забезпечення встановлених суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [13].

Досить змістовно сутність методу правового регулювання розкриває у своєму науковому дослідженні П.Д. Пилипенко, автор зазначає, що метод тієї чи іншої галузі – це сукупність засобів (прийомів, способів) регулювання, що обумовлюється специфікою відносин, які регулюються. Науковець наголошує, що юридична наука визнає певні ознаки, що характеризують метод правового регулювання окремої галузі права залежно від того, як ці ознаки в ній проявляються [14]. Такими ознаками методу правового регулювання, на думку зазначеного вище вченого, є: 1) порядок виникнення змін та припинення правовідносин; 2) правовий стан учасників правовідносин; 3) характер встановлення прав і обов'язків; 4) засоби забезпечення обов'язків (санкції) [14, с.7-8]. П.М. Рабіновича вважає, що метод правового регулювання характеризується: 1) колом суб'єктів, яких держава визнає правоздатними і дієздатними; 2) змістом й обсягом правового статусу суб'єктів певних відносин; 3) порядком формування, встановлення юридичних прав і обов'язків суб'єктів; 4) ступенем визначеності змісту юридичних прав і обов'язків; 5) співвідношенням основних регулятивних засобів впливу на поведінку - повноважень (дозволів), обов'язків та заборон; 6) порядком

(процедурою) здійснення юридичних прав та обов'язків; 7) способами примусового забезпечення прав і обов'язків [15].

В рамках представлено наукового дослідження обов'язково слід вказати, що особливості методу правового регулювання зумовлюються першу чергу предметом певної галузі. Саме тому вважаємо необхідним розглянути що представляє собою предмет правового регулювання права соціального забезпечення. У загальному розумінні предметом правового регулювання є суспільні відносини, на які це регулювання спрямовано. Відповідно до точки зору В. Шайхатдінова, предмет права соціального забезпечення утворюють суспільні відносини, що складаються у зв'язку з розподілом між членами суспільства матеріальних благ і послуг із суспільних фондів споживання [16, с. 17].

На погляд І.Гущина, предметом права соціального забезпечення є суспільні відносини, які виникають при здійсненні державою (за рахунок коштів суспільних фондів споживання) соціально-економічних заходів із забезпечення людей похилого віку і непрацездатних громадян грошовими (пенсії та допомоги) і натуральними (протезування, засоби пересування інвалідів, ортопедичні вироби) матеріальними благами аліментного характеру; з надання громадянам безоплатних послуг, пільг і натуральних матеріальних благ при медичному і санаторно-курортному лікуванні й обслуговуванні по утриманню перестарілих та інвалідів у будинках-інтернатах, а дітей – у дитячих дошкільних закладах, а також з регулювання ряду допоміжних суспільних відносин, пов'язаних з процесом реалізації й оформлення громадянами права на основні види соціального забезпечення [17, с. 54].

М.Захаров та Є.Тучкова доводять, що предметом права соціального забезпечення є суспільні відносини як матеріального, так і процедурно-процесуального характеру, що виникають внаслідок розподілу частини валового національного продукту через систему соціального забезпечення [18, с. 68]. Під предметом права соціального забезпечення, на думку Б.І. Сташків, слід розуміти певну сукупність однорідних відносин, які піддаються правовому регулюванню. До них належать не всі суспільні відносини, а лише ті, що відповідають

таким вимогам: 1) є стійкими і характеризуються повторенням подій і дій людей; 2) за своїми властивостями допускають можливість зовнішнього контролю за ними правовими й іншими засобами з боку держави; 3) існує об'єктивна потреба в їх урегулюванні [19].

Таким чином, під предметом правового регулювання права соціального забезпечення слід розуміти сукупність соціально-забезпечувальних правовідносин, які виникають між державою (в особі її органів та посадових осіб) та особою чи групою осіб, які через ті чи інші життєві обставини опинились в скрутній ситуації та потребують матеріальної чи іншої допомоги з боку держави.

Отже, визначившись із тим, що представляє собою предмет правового регулювання права соціального забезпечення, можемо перейти безпосередньо до розгляду сутності його методу. Вперше в юридичній літературі до дослідження методу правового регулювання права соціального забезпечення звернувся В.С. Андрєєв. Вчений пов'язує специфіку методів права соціального забезпечення з аліментарним характером регульованих даною галуззю права відносин, з суб'єктивним складом правовідносин по соціальному забезпеченню, а також з тим фактом, що при їх допомозі здійснюється забезпечення за рахунок суспільних фондів споживання [20, с. 312]. Крім того, автор виділив три основні ознаки, що дозволяють в сукупності характеризувати специфіку методу цієї галузі права [20]: 1) метод пов'язується з особливістю предмета регулювання, всі вхідні в нього елементи мають аліментарний характер, причому надавати забезпечення зобов'язане держава в особі її органів управління; 2) одним із суб'єктів відносин виступає громадянин або сім'я, а іншим - органи держави; 3) за допомогою цих відносин здійснюється забезпечення за рахунок таких громадських фондів споживання, як фонди для непрацевдатних, асигнувань на утримання дітей в дитячих установах, на медичне обслуговування та лікування [20].

М.Л. Захаров і Е.Г. Тучкова визначають метод права соціального забезпечення як сукупність прийомів і способів

правового регулювання суспільних відносин по соціальному забезпеченню громадян, специфіка яких об'єктивно зумовлена розподільчим характером цих відносин [18]. В. Шайхатдінов вважає, що метод права соціального забезпечення визначається насамперед специфікою і своєрідністю суспільних відносин, які складають предмет цієї галузі. Він поєднує прийоми і способи, характерні для методів правового регулювання «материнських» галузей права – трудового й адміністративного [21, с. 118-119].

Н.Б. Болотіна наводить наступні ознаки методу права соціального забезпечення ознаки:

1) поєднання загальнообов'язкового державного соціального страхування і державного соціального надання;

2) поєднання імперативного і диспозитивного способів правового регулювання з перевагою імперативного способу, а також централізованого, муніципального і локального правового регулювання;

3) застосування спеціально-дозволеного типу правового регулювання (дозволено лише те, що прямо зазначено в законі), за якого право вимоги щодо надання соціального забезпечення належить фізичній особі, а обов'язок щодо надання певного соціального блага покладено на чітко визначених суб'єктів;

4) для виникнення соціально захисних правовідносин необхідна наявність особливих юридичних фактів (юридичного складу), в основі якого – настання певного соціального ризику – події, котра, як правило, не залежить від волі особи (настання інвалідності, досягнення пенсійного віку, тимчасова втрата працездатності, безробіття тощо) [22, с. 102].

На думку Л.І. Лазор, С.М. Прилипка та О.М. Ярошенко, особливостями методу правового регулювання права соціального забезпечення є наступні: 1) поєднання централізованого, регіонального і локального регулювання за збереження централізованим головної ролі; 2) поєднання нормативних і договірних засобів впливу, тобто особливе поєднання імперативного і диспозитивного методів у правовому регулюванні; 3) специфічність правового статусу суб'єктів правовідносин, а також обумовленість виникнення, зміни та припинення цих правовідносин певними юридичними фактами; 4) необхідність волевиявлення громадянина на реалізацію свого

права на соціальне забезпечення і рішення відповідного органу про надання громадянину такого права; 5) наявність у суб'єктів правовідносин істотних повноважень, відсутність субординації і підпорядкування один одному; 6) поєднання різноманітних джерел фінансування забезпечення [23, с. 81-97].

Р.І. Іванова та В.А. Тарасова для характеристики методу права соціального забезпечення використовують такі положення: 1) метод галузі детермінований її предметом, точніше його ядром; 2) для галузі права характерний один метод правового регулювання, в якому відбувається поєднання юридичних прийомів і способів правового впливу на волю учасників суспільного відношення, яке регулюється завжди специфічно й залежить від характеру «стержневих» відносин предмета галузі; 3) риси методу можуть бути розкриті через правовий статус учасників регульованих відносин, характер прав та обов'язків сторін правовідносин, специфіку юридичних фактів тощо [24, с. 35].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи все зазначене у даному науковому дослідженні, можемо надати авторське бачення щодо розуміння поняття методу правового регулювання. Відтак, під зазначеним терміном слід розуміти сукупність специфічних засобів та прийомів за допомогою яких здійснюється правове регулювання правовідносин, що виникають у сфері соціально-забезпечувальних правовідносин. Характерною і найважливішою особливістю методу правового регулювання права соціального забезпечення є єдність та диференціація. Як слушно зазначає К.В. Федчишина, єдність і диференціація правового регулювання соціального забезпечення відображається у загальних та спеціальних нормах законодавства України у сфері соціального забезпечення, при цьому вони є нерозривними та взаємозумовленими сторонами одного цілого [1, с. 264].

Література:

1. Федчишина К. В. Деякі питання методу права соціального забезпечення / К. В. Федчишина // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право. – 2014. – № 1137, вип. 18. – С. 261-264.

2. Большая советская энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1974. – Т. 16. – 616 с.
3. Советский энциклопедический словарь / Под ред. А.М. Прохорова. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 799 с.
4. Философский энциклопедический словарь / [Редкол. : С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др.]. – [2-е изд.]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1989. – 815 с.
5. Словник української мови. – К., 1973.–Т.4.–С.92; [246] Словник української мови. – К., 1978.- Т.9.– С.578.
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): [підручник] / Скакун О.Ф. – Харків: Еспада, 2006. – 776 с.
7. Надъярных Е.Э. Сочетание государственного и договорного регулирования трудовых отношений как специфика метода трудового права / Е.Э. Надъярных // Трудовое право в России и за рубежом. – 2012. – № 2. – С. 21–24.
8. Процевский А.И. Метод правового регулирования трудовых отношений. – М.: Юрид. лит., 1972. – 288 с.
9. Теория права и государства: учебник для юрид. вузов. Под ред. В.В. Лазарева. – М.: Право и Закон, 1996. – 421.
10. Погребной И.М., Шульга А.М. Теория права: Учеб. пособие. – Харьков, Ун-т внутр. дел, 1998. – 149 с.
11. Петришин О. В. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. - Х.: Право, 2014. - 368 с.
12. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. - 3-те видання. - К.: Алерта; ЦУП, 2011.-524 с.
13. Явич Л. С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений. — М., 1961,
14. Пилипенко П.Д. Основы трудового права України: Навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти. - 3-те вид., перероб. - Новий світ, 2004. -С.7-8.
15. Рабінович П.М. Основы загалної теорії права та держави: Навч. посібник. Вид. 6-е - Х.: Консум, 2002. – 160 с.
16. Шайхатдинов В.Ш. Теория социального обеспечения. Юридический анализ. – Саратов, 1982.– 272 с.
17. Гуцин И.В. Советское право социального обеспечения: вопросы теории. – Минск, 1982. – 231 с.
18. Захаров М.П., Тучкова Є.Г. Право соціального забезпечення в Росії. — М., 2002 с.

19. Теорія права соціального забезпечення: Навч. посіб. /Сташків Б.І. — К.: Знання, 2005. — 405 с.

20. Андреев В, С. Право социального обеспечения в СССР. М., 1987. 349 с.

21. Шайхатдинов В.Ш. Соотношение права социального обеспечения и трудового права // Советское государство и право.— 1979.— № 7.— С. 116-122.

22. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. — 2-ге вид., перер. і доп. — К.: Знання, 2008. — 663 с.

23. Право социального обеспечения : учебник / [Л. И. Лазор, Н. И. Иншин, С. Н. Прилипко, О. Н. Ярошенко и др] ; под общ. ред. Л. И. Лазор, С. Н. Прилипко, О. Н. Ярошенко. - Луганск : Виртуальная реальность, 2010. -456 с.

24. Иванова Р.И. Предмет и метод советского права социального обеспечения / Р.И. Иванова, В.А. Тарасова // Советское государство и право. — 1978. — № 8. — С. 31–38.